

SPOSTRZEGANIE *EX POST* POSTAW RODZICÓW PRZEZ OSOBY Z TENDENCJĄ DO UZALEŻNIANIA SIĘ OD PRACY¹

Dotychczasowe badania, w których poszukiwano związku pomiędzy postawami rodzicielskimi a kształtowaniem się tożsamości zawodowej dziecka, dotyczyły głównie motywacji dziecka do wyboru rodzaju zawodu. W centrum zainteresowania autorek znalazły się relacje w diadzie rodzic – dziecko, które są warunkiem kształtowania się stosunku do pracy stanowiącego zadanie rozwojowego okresu późnej adolescencji kobiet i mężczyzn. W badaniach wykorzystano m.in. zrewidowaną wersję Kwestionariusza Pomiaru Pracoholizmu WART-R (Wojdyło & Buczny, 2010), który mierzy trzy wymiary uzależnienia od pracy: kontrola, obsesja-kompulsja oraz przeciążenie pracą. Wyniki badań wskazują na postawy wymagania i niekonsekwencji ze strony rodziców jako najbardziej istotne dla kształtowania się patologicznego stosunku do pracy i tym samym dla rozwoju kariery zawodowej. Na podstawie uzyskanych wyników przypuszczać można, iż stosowane przez adolescentów strategii wysoki perfekcjonizm i obsesyjnego zajmowanie się pracą związane jest z „warunkową miłością” doświadczaną w rodzinie generacyjnej.

Słowa kluczowe: pracoholizm, postawy rodzicielskie, adolescencja

WPROWADZENIE

Relacje w rodzinie opisywane z perspektywy systemu, który tworzą członkowie rodziny z ich indywidualnymi predyspozycjami oraz wzorce relacji, jakie kształtują się w wyniku interakcji pomiędzy poszczególnymi osobami uwzględniają postawy rodzicielskie jako jeden z elementów złożonej i dynamicznej całości (Braun-Gałkowska, 1992, Płopa, 2004). Rozwojowa psychologia rodziny uwzględniająca rozwój indywidualny człowieka zwraca uwagę na dynamikę związku adolescent – kontekst, w którym się kształtuje, a który staje się źródłem wpływu na jego zachowanie (Lerner, 2004). Rodzina pozostaje w tym okresie rozwojowym kluczowym kontekstem rozwoju, a dwukierunkowe relacje adolescent

– rodzice stają się bazą dla kształtowania różnorodnych zachowań dziecka ujawnianych zarówno w domu, jak i w środowisku pozarodzinnym. Postawy rodzicielskie, rozumiane jako nabyta struktura poznawczo-emocjonalno-wolicjonalna, ukierunkowująca zachowanie się rodziców wobec dziecka, stymulować będą w sposób właściwy rozwój dziecka, gdy przyjmą pożądane właściwości. Niepożądane zaś postawy są źródłem zaburzeń rozwoju oraz przyczyniają się do nieprzystosowania społecznego i trudności w kształtowaniu kompetencji emocjonalnych (Ziemska, 1977, 1979). Wpływ rodzicielskiej kontroli (unikanie kontaktu, indukowanie poczucia winy, dyscyplinowanie) oraz wsparcia (utrzymywanie bliskiego kontaktu emocjonalnego, reagowanie na potrzeby dziecka) na rozwój

¹ Badania częściowo finansowane z grantu UG: BW 2008, 7400-5-0068-8

w okresie adolescencji były przedmiotem wielu badań (Barber, Olsen, Smagle, 1994, Maccoby, Martin, 1983, Schwarz, Barton-Henry, Pruzinsky, 1995). Większość badań, których autorzy przyglądali się postawom rodzicielskim oraz procesom separacji w okresie adolescencji i ich związkom z kształtowaniem się tożsamości zawodowej dziecka, dotyczyła wyboru rodzaju zawodu oraz motywacji do zaangażowania się w eksplorowanie możliwości na tym polu (Blustein, Devenis, Kidney, 1989, Blustein, Walbridge, Friedlander, Palladino, 1991). W centrum zainteresowania autorek niniejszego opracowania znalazł się związek pomiędzy postawami matek i ojców a kształtowaniem się patologicznego stosunku do pracy córek i synów w okresie późnej adolescencji. Dezadaptacyjny stosunek do pracy ukazany jest w prezentowanych badaniach przez pryzmat cech określających uzależnianie się od pracy (kontrola, obsesja - kompulsja, przeciążanie się pracą).

TENDENCJA DO UZALEŻNIANIA SIĘ OD PRACY W OKRESIE PÓŻNEJ ADOLESCENCJI W KONTEKŚCIE POSTAW RODZICIELSKICH

Faza późnej adolescencji jest okresem krytycznym dla kształtowania się stosunku do pracy również ze względu na specyfikę relacji rodzinnych na tym etapie cyklu życia rodziny. Za dwa istotne zadania rozwojowe tego okresu, które służyć mają rozwiązaniu kryzysu związanego z tożsamością indywidualną uważa się osiągnięcie niezależności uczuciowej od rodziców i innych osób dorosłych oraz przygotowanie do kariery zawodowej (Erikson, 1968, 2004, Havighurst, 1981 za: Obuchowska, 2000, Bee, 2008).

W okresie późnej adolescencji pojawiają się typowe dla tej fazy rozwojowej właściwości i umiejętności, które znajdują swoje continuum w okresie wczesnej dorosłości lub też, dzięki nim podejmowane są kolejne zadania. Dzięki przemianom w rozwoju poznawczym, w zakre-

sie działalności dorastających pojawia się zdolność do myślenia o przyszłości, wyznaczania odległych celów, planowania oraz organizowania swojej aktywności. Ponadto, wskutek wchodzenia w nowe środowiska, nowe sytuacje i spotkania z coraz szerszym gronem nowych osób, poszerza się działalność adolescentów (Obuchowska, 2000).

W okresie tym mają miejsce pierwsze kontakty z pracą zawodową, chociaż jak wskazuje Tyszkowa (1977) pewne jej elementy mogą pojawiać się już we wcześniejszej działalności młodzieży. Dawniej należały do nich głównie pomoc w gospodarstwie domowym lub też dorywcza praca w okresie wakacji. Obecnie, w wyniku przemian na rynku pracy i procedur związanych z zatrudnieniem, coraz częściej w środowisko przyszłej pracy wchodzi młodzież studiująca. Firmy, które są otwarte na przyjmowanie stażystów, zyskują, gdyż mogą kształtować przyszłego pracownika jeszcze w okresie przed zatrudnieniem pełnoetatowym. Badania dotyczące wpływu pracy na dorastających pokazują, że zajęcie, które pozwala opanować nowe umiejętności, jest ciekawe i daje młodemu człowiekowi satysfakcję, sprzyja jego ogólnemu rozwojowi (Grabowski, Call, Mortimer, 2001). Jednakże u wielu młodych ludzi, wczesne doświadczenia zarobkowania, przyczyniają się do negatywnego ustosunkowania się do pracy (Bachman, Safron, Schulenberg, 2003, Mortimer, Harley, 2002).

Pierwsze doświadczenia związane z osiągnięciami w pracy w połączeniu z wysokimi oczekiwaniami ze strony środowiska wychowawczego kształtować mogą zapracowanie o cechach obsesyjno-kompulsyjnych. Zapracowanie determinowane obsesją pracy, charakterystyczne jest dla typowej, chronicznej postaci pracoholizmu (Wojdyło, 2007, 2010a). Zjawisko zapracowania samo w sobie nie jest więc zaburzeniem, jeśli jednostkę cechuje brak wewnętrznego przymusu i umiejętność „wyłączenia się” z pracy. Istotą patologii polegającej na uzależnieniu się od pracy jest przymus oraz występowanie tzw. symp-

tomów „odstawiennych” w sytuacji bez pracy. Zgodnie z powyższym, pracoholizm rozumiany jest najczęściej jako uzależnienie od czynności pracy o charakterze obsesyjno-kompulsyjnym, którego specyfikę – w analogii do uzależnień związanych z substancjami - wyznacza 5 głównych symptomów: wzrastająca, oparta na wewnętrznym przymusie potrzeba obciążania się pracą (utrata kontroli), tendencja do podejmowania dodatkowej pracy (zwiększanie dawki), wyznaczanie sobie coraz to wyższych standardów wykonania zadania, „niemożność wyłączenia się”, oraz występujące w sytuacjach bez pracy oznaki niepokoju i niedyspozycji (objawy abstynencyjne) (por. Aziz, Zickar, 2006; Bonebright i in., 2000; Burke, 2001; Goliński, 2008; Killinger, 1991; Naughton, 1987; Oates, 1971; Poppelreuter, 1997; Robinson, 1998; Schwartz, 1982; Paluchowski i Hornowska, 2003; Wojdyło, 2005, 2010). Według Spence i Robbins (1992) pracoholików cechuje wysokie zaangażowanie w pracę, wysoki przymus pracy oraz niska satysfakcja z pracy. Badania empiryczne dotyczące WART (Flowers i Robinson, 2002) sugerują, że osoby uzależnione od pracy charakteryzuje, poza kompulsywnymi tendencjami, niezdolność do kontrolowania nawyków pracy, zaburzona komunikacja/zaabsorbowanie sobą, niezdolność do delegowania pracy oraz osłabione poczucie własnej wartości.

Z danych klinicznych jak i empirycznych dotyczących zjawiska uzależniania się od pracy wynika, że obsesja pojawiająca się w obszarze aktywności jakim jest działalność zawodowa jest związana z doświadczaniem negatywnych emocji (Fassel, 1991, Oates, 1971; Robinson, 1989, Hayman, 1996 za: Poppelreuter, 1997, Burke, Matthiesen, 2004, Wojdyło, 2007), poczuciem niższości oraz lękiem przed porażką (Hayman, 1996 za: Poppelreuter, 1997, Pietropinto, 1986, Spence i Robbins, 1992, Spruell, 1987). Wcześniejsze badania autorek wykazały, że pracoholizm związany jest z niskimi kompetencjami emocjonalnymi (Wojdyło i Lewandowska-Wal-

ter, 2009). Do czynników etiologicznych istotnych dla kształtowania się kompetencji emocjonalnych należą natomiast doświadczenia z okresu wczesnego dzieciństwa, w którym postawy rodzicielskie są kontekstem dla wykształcenia się wzorców zachowań i wartości pracy, a relacja w diadzie rodzic – dziecko staje się modelem dla radzenia sobie z trudnymi sytuacjami, stresem i zagrożeniem w okresie dorosłości (Weinberg, Mauksch, 1991, Cooper, Hoffman, Powell, Marvin, 2007). Wyjaśniając powstawanie trudności w funkcjonowaniu rodziny zwraca się uwagę na brak możliwości wyrażania autentycznych uczuć i ich tłumienie, emocjonalny dystans i chłód w relacjach oraz słaby kontakt z własnym doświadczeniem osób należących do systemu (Kempler, 1973 za: Goldenberg, Goldenberg, 2006). Prawidłowo funkcjonująca rodzina staje się zatem źródłem kształtowania się kompetencji emocjonalnych i społecznych dziecka, które w dorosłości pozwalają mu na satysfakcjonujące realizowanie zadań życiowych m.in. w obszarze kariery zawodowej (Sonens, Vansteenkiste, 2005, Finkenauer, Engels, Baumeister, 2005, Blustein, Walbridge, Friedlander, Palladino, 1991).

Nieprawidłowe postawy rodzicielskie - zarówno relacja zbyt bliska, jak i nadmiernie zdystansowana - implikować mogą patologiczne sposoby radzenia sobie adolescenta w przewlekłych lub rytmicznie powtarzających się sytuacjach trudnych. Relacja nadmiernie korygująca sprzyjać będzie opóźnieniu dojrzałości emocjonalnej dziecka i wyuczonej bezradności. Zbyt odległa relacja w kontakcie dorosły – adolescent, charakteryzująca się przy tym nieadekwatnymi do potencjału dziecka wymaganiami przyczyniać się będzie natomiast do pojawienia się niepewności, lęklivosti i obsesyjności, a także powodować będzie brak wiary we własne możliwości. Wygórowane oczekiwania rodzica, których konsekwencją jest niska samoocena, przyczyniać się mogą do ukształtowania wzorca zachowania, w którym osoba stawia sobie wciąż nowe cele i standardy, odczuwa ciągłą potrzebę sprawdzania się i kontroli, prze-

jawia tendencje perfekcjonistyczne oraz silną frustrację przy braku osiągnięć (Ziemska, 1977, 1979, Brzezińska, 2005, Ribner, 2005).

Przyczyn uzależnienia od pracy upatruje się zatem w doświadczeniach wczesnego dzieciństwa (Pietropinto, 1986, Robinson, 1989, Spru-ell, 1987, Robinson i Post, 1994,). Garson (1990 za: Robinson, 1998) klimat rodziny generacyjnej uważa za pierwszy z trzech czynników pojawiających się w cyklu życia jednostki, które sprzyjać mogą uzależnieniu się od pracy. Wśród najważniejszych uwarunkowań rodzinnych pracoholizmu wyróżnić można: bardzo wysokie wymagania rodziców wobec dziecka, ukrywanie uczuć (odrzućenie emocjonalności przez rodziców) i identyfikację dziecka z rodzicami (Wojdyło, 2003, Killinger, 2007). Wysokie wymagania rodziców – nieadekwatne w stosunku do fazy rozwojowej dziecka, jego możliwości i potrzeb – dotyczą m.in. osiągnięć, niezawodności, perfekcji czy tzw. cnót pracy: pilności, poczucia obowiązku, punktualności, porządku. Brak konstruktywnego podejścia rodziców do emocji, tj. ukrywanie uczuć, w tym też uczuć seksualnych prowadzić może do rozwoju uzależnienia od pracy. Wczesne doświadczenia tzw. ubóstwa emocjonalnego (Oates, 1971), niedosytu w zakresie emocjonalnie pozytywnych wzmocnień w stosunkach z rodzicami mogą powodować, że jednostka podejmuje „walkę o uznanie” poprzez intensywną pracę, nadmierny wysiłek, dążenie do bycia najlepszym. Zapracowanie przejawiane w dorosłości służyć może zatem kompensacji niskiego poczucia własnej wartości, którego źródłem były nadmierne wymagania ze strony rodziców i ich brak akceptacji dla dziecka jako osoby z jego indywidualnymi cechami i predyspozycjami. Naughton (1987) i Robinson (2001) upatrują również podstaw pracoholizmu w zakłóceniach dotyczących wiedzy i wyobrażeń na swój temat. Niskie poczucie własnej wartości prowadzi do obsesyjnego zajmowania się pracą (Chamberlain i Zhang, 2009). Określone zasady funkcjonujące w rodzinie generacyjnej

potencjalnego pracoholika zapobiegają także otwartemu wyrażaniu uczuć oraz bezpośredniej rozmowie na temat osobistych problemów, wyznaczają nierealistyczne standardy perfekcji, ustanawiają charakter relacji rodzic-dziecko opartej na warunkowym uznaniu, zależnym od wysokich stopni i osiągnięć (tzw. miłość warunkowa) (Garson, 1990 za: Robinson, 1998, Killinger, 2007).

RÓŻNICE PŁCIOWE W ZAKRESIE PRACOHOLIZMU. PŁEĆ RODZICA I DZIECKA JAKO MODERATOR WPŁYWU POSTAW RODZICIELSKICH NA ROZWÓJ ADOLESCENTA.

Zgodnie z potocznym rozumieniem ról przypisanych płci, mężczyznom przypisuje się większą tendencję do zapracowania i w konsekwencji wyższy w porównaniu z kobietami pracoholizm. Choć rezultaty dotychczasowych badań dotyczących zależności między pracoholizmem a płcią nie są jednoznaczne (Burke, 1999, 2000, Harpaz i Snir, 2003), większość wskazuje jednak na tendencję przeciwną – wyższe nasilenie uzależnienia od pracy u kobiet niż mężczyzn (Behson, 2002, Spence i Robbins, 1992, Wojdyło, 2005, Wojdyło, Lewandowska-Walter, 2009). Można zatem oczekiwać, że płeć stanowi jeden ze znaczących czynników dla zjawiska pracoholizmu.

Wyniki badań, których celem było wyjaśnianie znaczenia płci rodzica i dziecka w procesie kształtowania się relacji w rodzinie oraz znaczenia postaw rodzicielskich każdego z rodziców dla rozwoju dziecka nie są jednoznaczne. Niektóre doniesienia wykazują, że matki częściej niż ojcowie angażują się w dyscyplinowanie dzieci (Patterson, 1982), a także decydują o zastosowaniu kary fizycznej (Mulhern, Passman, 1981). W innym opracowaniu, uwzględniającym metaanalizę, ujawniono niewiele lub nawet brak różnic dotyczących płci rodzica i dziecka w tym zakresie (Lytton, Romney, 1991). Wiele badań donosi, że wpływ rodzicielskiej postawy

matki jest bardziej znaczący, ze względu na siłę oddziaływania i częstotliwość kontaktowania się z potomkiem niż wpływ zachowania ojca względem dziecka (m.in. Denham, Workman, Cole, Weissbrod, Kendziora, Zahn-Waxler, 2000). Potwierdzają to badania Rothbauma i Weisza (1994), których wyniki wykazały, że efekt główny wpływu dyscyplinującej postawy dorosłego na zachowania agresywne dziecka jest silniejszy w przypadku matek niż ojców. Inne doniesienia natomiast sugerują, że nadmierne wymagania ze strony ojca w sposób bardziej istotny wpływają na przystosowanie społeczne dziecka niż podobne zachowania prezentowane przez matkę (Loeber, Stouthamer-Loeber, 1986). Badania, w których uwzględniono także płeć dziecka, ujawniły różnice dotyczące wpływu niepożądanego postawy rodzicielskiej na zachowania eksternalizacyjne – związek w relacji ojciec – córka był silniejszy niż w przypadku relacji ojciec – syn, podczas, gdy w diadach matka – córka i matka – syn nie zanotowano istotnych różnic (Hart, Nelson, Robinson, Olsen, McNeilly-Choque, 1998). W Polsce badania dotyczące omawianej problematyki prowadził Rembowski (1972) i doszedł do wniosku, że w percepcji dzieci matki obdarzają je większym uczuciem niż ojcowie, a także, iż dzieci obojga płci mają pozytywny bilans uczuciowy (uzyskują więcej uczuć pozytywnych niż negatywnych) zarówno z ojcami, jak i matkami.

Badania Plopy (2004) potwierdziły znacznie korzystniej prezentujące się interakcje uczuciowe z matkami niż z ojcami z perspektywy dzieci w Polsce. Harmonijny rozwój osobowości w zakresie samooceny, w świetle badań Plopy (2004), jest jednakże związany z udziałem ojca w wychowaniu i jego postawą, głównie wobec synów. W przypadku kobiet natomiast, według doniesień badacza, kompetencje rodzicielskie ojca mają wpływ na kształtowanie takich cech, jak: wytrwałość i dyscyplina wewnętrzna, a więc również istotnych dla znalezienia równowagi w realizowaniu zadania rozwojowego, jakim jest praca i kariera zawodowa. Klimat emocjonalny,

w którym wychowuje się dziecko cechujący się napięciem emocjonalnym oraz presją otoczenia, kształtowany jest przez nadmierne wymaganie i brak konsekwencji, głównie ze strony matki (Plopa, 2006).

Powyższy przegląd wyników badań dotyczących płci rodzica i dziecka jako moderatorów wpływu postaw rodzicielskich na rozwój dziecka sugerować może odmienny mechanizm kształtowania się kompetencji emocjonalnych u dziewcząt i chłopców. Matki i ojcowie, w zależności od tego, czy oddziałują na syna, czy też córkę, w różny sposób przekazywać mogą wzorce zachowań istotnych dla efektywnego radzenia sobie z trudnymi sytuacjami, również w obszarze przyszłej pracy zawodowej. Odmienny może być zatem u kobiet i mężczyzn mechanizm uzależniania się od pracy, a pracoholizm przejawiać się może różnego typu zachowaniami w zależności od płci.

METODA BADAŃ

Problem badawczy

Analiza powodów, dla których ludzie uzależniają się od pracy, wskazuje, obok dyspozycyjnych (osobowościowych) właściwości, na społeczno-kulturowe doświadczenia. Oates (1971) uznaje „społeczną nieadekwatność” (*social inadequacy*) pracoholików, ujawnianą w przebiegu relacji za źródło ich trudności w kontaktach interpersonalnych. Prospołeczne kompetencje, dzięki którym możliwe jest kształtowanie prawidłowego funkcjonowania w rodzinie własnej (nuklearnej) oraz w środowisku pracy nabywane są dzięki korzystnie przebiegającym wzajemnym wpływom pomiędzy członkami rodziny pochodzenia (Rostowska, 2006, 2008; Thomas, Sorensen, Feldman, 2007). Badania dotyczące zależności postaw rodzicielskich i kształtowania się tożsamości zawodowej adolescentów dotyczą zwłaszcza wpływu czynnika rodzinnego na wybór zawodu oraz motywację do poszukiwania

pracy (Blustein, Devenis, Kidney, 1989, Blustein, Walbridge, Friedlander, Palladino, 1991). Warto natomiast przyrzeć się również funkcjonowaniu rodziny generacyjnej osoby o tendencjach do uzależniania się od pracy (w jej retrospektywnej ocenie), aby wzbogacić nieliczne badania dotyczące zagadnienia będącego tematem niniejszych rozważań i tym samym wzbogacić wiedzę, przydatną w profilaktyce patologii życia zawodowego. Ze względu na niejednoznaczne wyniki dotychczasowych badań dotyczących różnic płciowych w zakresie pracoholizmu i wpływu postaw matki i ojca na rozwój psychospołeczny w zależności od płci rodzica i dziecka, autorki doniesienia postawiły przyrzeć się badanym zależnościom również z uwzględnieniem różnic pomiędzy kobietami i mężczyznami.

Poszukiwano odpowiedzi na następujące pytania badawcze:

1. *Czy tendencja do uzależniania się od pracy związana jest z postawami rodzicielskimi ojca i matki (w retrospektywnej ocenie adolescentów – kobiet i mężczyzn)?*
2. *Czy adolescenty z tendencją do uzależniania się od pracy różnią się od osób nie wykazujących takiej tendencji w zakresie postrzegania postaw rodzicielskich?*
3. *Czy postawy rodzicielskie matki i ojca pozostają w związku z wymiarami pracoholizmu – kontrolą, obsesją-kompulsją oraz przeciążeniem pracą - w okresie późnej adolescencji?*

Osoby badane

W badaniu uczestniczyły osoby w okresie późnej adolescencji. Termin „późna adolescencja” stosowany jest w polskiej psychologii rozwojowej dla podkreślenia specyfiki okresu, w którym człowiek zyskuje zdolność do samodzielnego kształtowania własnego życia. (Obuchowska, 2000). Jest to zatem faza rozwojowa krytyczna dla kształtowania się stosunku do pracy.

Kryterium doboru do grupy badawczej stanowił wiek wyznaczający interesującą autorki ze względu na problem badawczy fazę rozwojową. Grupę

osób badanych stanowiło 201 osób w wieku od 18 do 23 lat – 105 kobiet (wiek: $M=20,32$, $SD=1,27$) i 96 mężczyzn (wiek: $M=20,23$, $SD=0,80$).

Kryzys tożsamości, który w największym nasileniu przeżywany jest w 16 roku życia, definiowany jest jako okres w rozwoju tożsamości, podczas którego młody człowiek musi dokonywać wyborów między ważnymi dla niego alternatywami. Większość osób uczestniczących w badaniu, ze względu na wiek, powinna uporać się z tym zadaniem rozwojowym, a jednym z efektów rozwiązania kryzysu winno być ukształtowanie się poglądu na pracę i własną karierę zawodową w przyszłości (Bee, 2008, Harwas-Napierała, Trempała, 2002).

Narzędzia badawcze

W badaniach wykorzystano następujące narzędzia badawcze:

1. Kwestionariusz Pomiaru Pracoholizmu WART-R Robinsona i Philipsa (2005), w polskiej adaptacji do badań grupowych Wojdyło w wersji zrewidowanej (Wojdyło i Buczny, 2010). Nowa wersja kwestionariusza WART-R obejmuje 16 stwierdzeń mierzących trzy następujące wymiary pracoholizmu: Kontrola (wysokie wyniki oznaczają trudność w kontrolowaniu nawyków związanych z pracą), Obsesja-kompulsja (wysokie wyniki oznaczają obsesyjne zajmowanie się pracą), Przeciążenie Pracą (wysokie wyniki oznaczają poczucie przeciążenia pracą). Pozytywnie oceniane były na czteropunktowej skali częstości symptomów uzależnienia od pracy: A = „prawie nigdy”, B = „czasami”, C = „często”, D = „prawie zawsze”, którym odpowiadają wartości liczbowe od 1 do 4. Trafność teoretyczną WART-R potwierdziły korelacje między pracoholizmem a potrzebą aprobaty społecznej oraz afektem negatywnym (Wojdyło i Buczny, 2010). Wskaźniki alfa Cronbacha, wskazujące na rzetelność narzędzia, w niniejszym badaniu osiągnęły wartości w zakresie 0,76 – 0,71 dla poszczególnych podskal.

2. Kwestionariusz Retrospektywnej Oceny Postaw Rodziców (KSP-Roc) Plopy (2008) do

pomiaru spostrzeganych postaw rodzicielskich. W kwestionariuszu wyodrębniono pięć wymiarów opisujących relacje między rodzicem a dzieckiem, postawy: Akceptacji–Odrzucenia, Nadmiernie Wymagającą, Autonomii, Postawę Niekonsekwentną, Postawę Nadmiernie Ochraniającą. Narzędzie składa się z 50 stwierdzeń dotyczących oddzielnie postaw matki i ojca, ocenianych na 5-o stopniowej skali: od „zdecydowanie taka była (taki był) i tak się zachowywała (zachowywał)” do „zdecydowanie taka nie była (taki nie był) i tak się nie zachowywała (zachowywał)”. Ocenę trafności KSP-Roc oparto o metodę badania wewnętrznej struktury tekstu, metodę badania różnic międzygrupowych oraz trafność kryterialną (Plopa, 2008). Rzetelność narzędzia, oparta w niniejszym badaniu o wskaźnik alfa Cronbacha, w wersji dla matek mieści się w zakresie 0,86 – 0,93, dla ojców - w zakresie od 0,84 do 0,90 dla poszczególnych wymiarów.

WYNIKI

Analizy danych w niniejszym doniesieniu prowadzone były z uwzględnieniem kontekstu płci ze względu na różnice w poziomie pracoholizmu między kobietami i mężczyznami oraz ze względu na znaczenie płci rodzica i adolescenta dla kształtowania się ich wzajemnej relacji oraz rozwoju psychospołecznego dziecka.

Poszukiwanie odpowiedzi na pierwsze z postawionych pytań badawczych: *Czy tendencja do uzależniania się od pracy związana była z postawami rodzicielskimi ojca i matki (w retrospektywnej ocenie adolescentów – kobiet i mężczyzn)?* pozwoliło wykryć ciekawe zależności pomiędzy badanymi zmiennymi, zarówno w całej grupie, jak i przy uwzględnieniu płci osób badanych. W obrębie całej grupy (tabela 1) pracoholizm korelował ze wszystkimi wymiarami postawy rodzicielskiej matki, przy czym w przypadku Wymagania i Niekonsekwencji wielkość efektu wynosiła $r = 0,30$, w przypadku Akceptacji ujawnił się związek ujemny $r = - 0,17$. Postawa rodzicielska ojca pozostawał w związku z pracoholizmem ad-

olescenta w zakresie dwóch postaw: Ochraniająca ($r = 0,17$) i Wymagania ($r = 0,22$). Analiza korelacji pomiędzy mierzonymi zmiennymi odrębnie w grupie kobiet i mężczyzn (tabela 2) ujawniła najwięcej istotnych zależności pomiędzy postawą matek i tendencją do uzależniania się kobiet. Kobiety, które spostrzegały swoje matki jako wymagające, niekonsekwentne, nie akceptujące ich oraz ograniczające autonomię, uzyskiwały jednocześnie wyniki w zakresie uporczywości pracy. Pracoholizm kobiet pozostawał również w związku z brakiem akceptacji ojca, nadmiernym wymaganiem z jego strony oraz niekonsekwentną postawą tego rodzica względem dziecka, jednakże korelacje w tej diadzie wykazywały mniejsze nasilenie niż w relacji matki z córką. W przypadku mężczyzn ujawniono zależności między postrzeganyymi przez nich postawami Ochraniająca, Wymagania i Niekonsekwencji, prezentowanymi zarówno przez ojców, jak i matki a pracoholizmem (ten sam kierunek i podobna siła korelacji, z tym, że Wymaganie matki korelowało z pracoholizmem najsilniej w stosunku do pozostałych wymiarów).

Przeprowadzono również analizy związku postaw rodziców z symptomami pracoholizmu mierzonymi kwestionariuszem WART-R. Obsesja, jako symptom pracoholizmu, pozostawał w istotnym związku z dwoma wymiarami postawy matki (Wymaganie – $r = 0,27$, Niekonsekwencja – $r = 0,20$) oraz trzema wymiarami postawy ojca (Akceptacja – $r = - 0,21$, Ochraniająca – $r = 0,18$, Wymaganie – $r = 0,20$). Ta sama analiza wyników, prowadzona z uwzględnieniem płci ujawniła, iż powyżej wymienione związki są bardziej charakterystyczne dla relacji synów z matkami i ojcami, gdyż dla kształtowania się symptomu pracoholizmu jakim jest obsesyjne zajmowanie się pracą, w przypadku kobiet, znaczenie ma jedynie Wymaganie ze strony matki ($r = 0,24$). W przypadku mężczyzn, im bardziej wymagająca i niekonsekwentna matka oraz nieakceptująca, nie dająca autonomii, a także wymagająca i niekonsekwentny ojciec, tym wyższe wyniki w zakresie Obsesji. Kontrola jako drugi z wymiarów pracoholizmu, przy uwzględnieniu

Tabela 1. Wartości średnich, odchyłeń standardowych oraz korelacji pomiędzy mierzonymi zmiennymi (N = 178).

Zmienne	M	SD	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1. Pracoholizm	33,97	7,06	,82***	,75***	,73***	-,17*	-,14#	,15#	,30***	,27***	-,12	,07	,17*	,22**	,04
2. Kontrola	16,71	3,92	-	,31***	,44***	-,16*	-,12	,12	,27***	,27***	-,05	,04	,15#	,16*	,018
3. Obsesja	10,43	3,20	-	-	,46***	-,15#	-,13#	,08	,27***	,20**	-,21**	,02	,18*	,21**	,08
4. Przeciążenie	6,84	1,98	-	-	-	-,04	-,06	,15#	,11	,11	,02	,16*	,00	,09	-,02
5. Akceptacja_M	39,39	8,05	-	-	-	-	,77***	,23**	-,64***	-,62***	,41***	,11	-,26**	-,40***	,32***
6. Autonomia_M	37,88	7,39	-	-	-	-	-	-,02	-,72***	-,59***	,48***	,04	-,33***	-,36***	,21**
7. Ochronianie_M	34,58	7,02	-	-	-	-	-	-	,19*	,08	,01	,33***	,14#	-,02	,13#
8. Wymaganie_M	25,89	7,92	-	-	-	-	-	-	-	,76***	-,34***	-,03	,43***	,39***	-,13#
9. Niekonsekw_M	23,95	8,15	-	-	-	-	-	-	-	-	-,27***	,01	,31***	,41***	-,19*
10. Akceptacja_O	37,09	7,91	-	-	-	-	-	-	-	-	-	,20**	-,69***	-,68***	-,48***
11. Autonomia_O	28,49	7,49	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	,02	-,05	-,39***
12. Ochronianie_O	26,93	9,29	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	,77***	,37***
13. Wymaganie_O	25,04	9,40	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	,33***
14. Niekonsekw_O	2,94	9,90	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

#p < 0,10, *p < 0,05, **p < 0,01, ***p < 0,001; M – matka, O – ojciec

Tabela 2. Wartości średnich, odchyłen standardowych oraz korelacji pomiędzy mierzonymi zmiennymi w grupie kobiet (N =90) (górną część macierzy korelacji) i mężczyzn (N = 88) (dolną część macierzy korelacji)

Zmienne	Kobiety		Mężczyźni		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
	M	SD	M	SD														
1. Pracobolizm	35,58	6,81	32,33	6,97	-	,76***	,74***	,71***	-,29**	-,22*	,17	,38***	,36***	-,29***	-,16	-,03	,23*	,28**
2. Kontrola	17,57	3,82	15,83	3,85	,86***	-	,19#	,34***	-,38***	-,27*	,12	,39***	,43***	-,30***	-,14	-,07	,25*	,30**
3. Obsesja	10,80	3,40	10,05	2,97	,77***	,41***	-	,45***	-,12	-,07	,13	,24*	,16	-,20#	-,18#	-,01	,14	,14
4. Przeciążenie	7,21	2,02	6,45	1,87	,73***	,50***	,45***	-	-,06	-,10	,14	,12	,14	-,07	,008	,06	,06	,12
5. Akceptacja_M	39,83	8,00	38,94	8,12	-,08	,03	-,19#	-,05	-	,73***	,09	-,71***	-,63***	,52***	,40***	,22*	-,34***	-,43***
6. Autonomia_M	38,09	6,66	37,67	8,11	-,10	-,02	-,20#	-,04	,82***	-	-,12	-,74***	-,63***	,48***	,51***	,21*	-,50***	-,50***
7. Ochronianie_M	33,84	6,72	35,34	7,28	,18#	,17	,06	,22*	,37***	,05	-	,19#	,22*	,01	-,01	,24	,11	,07
8. Wymaganie_M	24,76	7,98	27,06	7,73	,32**	,22*	,35***	,16	-,57***	-,71***	,16	-	,78***	-,50***	-,40***	-,16	,47***	,46***
9. Niekonsekw_M	23,09	8,20	24,83	8,05	,25*	,16	,29**	,13	-,61***	-,56***	-,07	,72	-	-,41***	-,31**	-,06	,33***	,42***
10. Akceptacja_O	37,52	12,12	35,35	8,63	-,07	,02	-,22*	,02	,40***	,31**	,15	-,15	-,12	-	,76***	,59***	-,56***	-,62***
11. Autonomia_O	37,52	8,66	36,64	7,07	-,10	,02	-,28***	,02	,42***	,46***	,04	-,25*	-,21*	,78***	-	,39***	-,77***	-,75***
12. Ochronianie_O	28,70	7,97	28,26	7,00	,18#	,14	,07	,27**	-,03	-,13	,43***	,14	,10	,21*	-,08	-	-,07	-,15
13. Wymaganie_O	24,92	9,91	28,98	8,18	,23*	,16	,31**	,03	-,14	-,17	,13	,34**	,25*	-,49***	-,59***	,16	-	,84***
14. Niekonsekw_O	24,01	9,88	26,10	8,82	,24*	,12	,33**	,11	-,37***	-,23*	-,15	,29**	,38***	-,61***	-,60***	,08	,67***	-

#p < 0,10, *p < 0,05, **p < 0,01, ***p < 0,001; M – matka, O – ojciec

wszystkich badanych osób, pozostaje w związku z Akceptacją ($r = -0,16$), Wymaganiem ($r = 0,27$) i Niekonsekwencją ($r = 0,27$) matki, a także z Wymaganiem ($r = 0,16$) ze strony ojca. W przypadku tego symptomu konstelacja powyższych zależności, nawet o większej sile, wydaje się bardziej charakterystyczna dla kobiet niż mężczyzn, w przypadku których, przy powtórzeniu analizy powyższych zależności, ujawniono jedynie związek pomiędzy Wymaganiem matki a trudnością w kontrolowaniu nawyków związanych z pracą. Najmniej zależności ujawniono pomiędzy postawami rodzicielskimi i Przeciążeniem pracą. Istotne dla kształtowania się tego symptomu uzależniania się od pracy, w obliczu uzyskanych wyników są: w obrębie całej grupy badanej - Autonomia, na którą przyzwala ojciec ($r = 0,16$), w grupie mężczyzn - Ochranianie ze strony obojga rodziców (matka: $r = 0,22$; ojciec: $r = 0,27$).

Różnice w poziomie spostrzeganych postaw rodzicielskich w zależności od płci i pracoholizmu sprawdzono z zastosowaniem analizy ANOVA, co pozwoliło uzyskać odpowiedź na drugie ze stawianych przez autorki doniesienia pytań: *Czy adolescenty z tendencją do uzależniania się od pracy różnią się od osób nie wykazujących takiej tendencji w zakresie postrzegania postaw rodzicielskich?* Analizę danych dotyczących postaw rodzicielskich w zależności od pracoholizmu i płci przeprowadzono za pomocą dwuczynnikowej analizy wariancji w układzie 2 x 2: pracoholizm x płeć, gdzie zmiennymi zależnymi były wymiary spostrzeganych w retrospektywnej ocenie postaw matki i ojca: Akceptacja, Autonomia, Ochranianie, Wymaganie, Niekonsekwencja.

W przypadku postawy rodzicielskiej matki, w zakresie pierwszego z wymiarów - Akceptacji wykazano istotny statystycznie efekt główny pracoholizmu ($F(1, 89) = 5,95, p = 0,02$) - pracoholicy spostrzegali matkę jako istotnie mniej akceptującą ich w stosunku do niepracoholików, oraz efekt interakcji pracoholizmu i płci ($F(1, 89) = 5,12, p = 0,03$). Dalsze analizy wykazały również efekt prosty: kobiety niepracoholiczki ujawniały wyższy poziom akceptacji ze strony matki niż

pracoholiczki ($p = 0,003$). Ojciec był postrzegany jako bardziej akceptujący przez kobiety (efekt główny płci: $F(1, 84) = 8,80, p = 0,004$) oraz osoby, które nie ujawniają tendencji do uzależniania się od pracy (efekt główny pracoholizmu: $F(1, 84) = 8,74, p = 0,004$). Uzyskano również istotny efekt interakcji płci i pracoholizmu w zakresie Akceptacji ze strony ojca ($F(1, 84) = 5,51, p = 0,021$) oraz efekt prosty: kobiety pracoholiczki spostrzegały ojców jako mniej akceptujących w stosunku do niepracoholiczek ($p < 0,001$).

W zakresie Autonomii ze strony matki nie zanotowano istotnych statystycznie efektów. Ojciec natomiast był spostrzegany jako przyzwalający na istotnie mniej Autonomii przez mężczyzn (efekt główny płci: $F(1, 83) = 6,05, p = 0,016$) i osoby z tendencją do uzależniania się od pracy (efekt główny pracoholizmu: $F(1, 83) = 4,82, p = 0,031$). Efekty te są pochodną dwóch wyników: kobiety pracoholiczki postrzegały ojców jako dających mniej autonomii w stosunku do kobiet bez tendencji do uzależniania się od pracy ($p = 0,031$), kobiety z niskim poziomem pracoholizmu spostrzegały ojców jako dających więcej autonomii w stosunku do mężczyzn z niskim poziomem pracoholizmu ($p = 0,017$).

Ochranianie jako postawa rodzicielska prezentowana jedynie przez matki jest zmienną istotną dla kształtowania się tendencji do uzależniania się od pracy, co ujawnione zostało jako efekt główny pracoholizmu: $F(1, 89) = 4,88, p = 0,030$ (pracoholicy spostrzegali matkę jako bardziej ochraniającą).

Analiza wariancji dla Wymagania jako wymiaru postawy rodzicielskiej matki ujawniła efekt główny pracoholizmu ($F(1, 89) = 18,02, p < 0,001$), przy czym pracoholicy spostrzegali matki jako bardziej wymagające oraz dwa efekty proste: kobiety pracoholiczki spostrzegały matki jako bardziej wymagające niż niepracoholiczki ($p < 0,001$), mężczyźni pracoholicy spostrzegali matki jako bardziej wymagające niż niepracoholicy ($p = 0,028$). W przypadku wymagania ze strony ojca pracoholicy różnili się na niekorzyść od niepracoholików (efekt główny: $F(1, 84) =$

9,83, $p = 0,002$), a także mężczyźni różnili się w tym zakresie od kobiet (efekt główny płci: $F(1, 84) = 10,59$, $p = 0,002$ - mężczyźni spostrzegali ojca jako bardziej wymagającego). Ujawniono również dwa efekty proste: kobiety pracoholiczki spostrzegały ojców jako bardziej wymagających niż niepracoholiczki ($p = 0,021$), mężczyźni pracoholicy spostrzegali ojca jako bardziej wymagającego niż niepracoholicy ($p = 0,041$).

Brak konsekwencji w wychowaniu ze strony obojga rodziców różnicuje osoby o wysokim i niskim stopniu pracoholizmu, o czym świadczą istotne statystycznie efekty główne. Pracoholicy spostrzegali matki ($F(1, 89) = 12,36$, $p < 0,001$) i ojców ($F(1, 84) = 14,46$, $p < 0,001$) jako mniej konsekwentnych niż niepracoholicy. W zakresie ostatniego z wymiarów postaw rodzicielskich uzyskano również efekty proste: kobiety pra-

coholiczki postrzegały matki jako bardziej niekonsekwentne niż niepracoholiczki ($p < 0,001$), kobiety pracoholiczki spostrzegały ojców jako bardziej niekonsekwentnych niż kobiety niepracoholiczki ($p = 0,004$), mężczyźni pracoholicy spostrzegali ojców jako bardziej niekonsekwentnych niż niepracoholicy ($p = 0,017$).

W celu określenia zmiennych istotnych dla kształtowania się pracoholizmu wykonano dodatkowo analizy regresji wielokrotnej (metodą krokową postępującą) dla całej próby oraz oddzielnie dla kobiet i mężczyzn, co służyć miało uzyskaniu odpowiedzi na pytanie: *Czy postawy rodzicielskie matki i ojca różnicują nasilenie wymiarów pracoholizmu w okresie późnej adolescencji?* Zmiennymi wyjaśnianymi był pracoholizm oraz poszczególne jego wymiary, natomiast predyktorami wymiary postaw rodzicielskich.

Tabela 3. Wyniki regresji wielokrotnej dla zmiennej zależnej pracoholizm oraz poszczególnych wymiarów syndromu: kontrola, obsesja, przeciążenie

	Predyktor	Krok	R2	Beta	t	Istotność t p<
Zmienna zależna: Pracoholizm						
Cała grupa (N = 178)	Wymaganie_M	1	0,09	0,35	3,24	0,001
	Niekonsekwencja_O	2	0,10	0,25	2,20	0,029
M (N = 88)	Wymaganie_M	1	0,10	0,43	2,98	0,004
Zmienna zależna: Kontrola						
K (N = 92)	Niekonsekwencja_M	1	0,19	0,32	3,05	0,003
	Autonomia_O	2	0,22	0,46	2,44	0,017
	Akceptacja_O	3	0,26	-0,31	-2,06	0,042
M (N = 89)	Wymaganie_M	1	0,05	0,40	2,77	0,007
Zmienna zależna: Obsesja						
Cała grupa (N = 183)	Wymaganie_M	1	0,08	0,46	4,24	0,001
	Autonomia_O	2	0,10	-0,30	-2,61	0,010
	Autonomia_M	3	0,12	0,29	2,59	0,011
K (N = 92)	Wymaganie_M	1	0,08	0,49	3,36	0,001
	Autonomia_M	2	0,12	0,36	2,30	0,024
M (N=91)	Wymaganie_M	1	0,12	0,28	2,73	0,008
	Niekonsekwencja_O	2	0,18	0,25	2,53	0,013
Zmienna zależna: Przeciążenie						
Cała grupa (N = 184)	Ochranianie_O	1	0,02	0,16	2,18	0,031
	Ochranianie_O	1	0,08	0,27	2,63	0,010
M (N = 92)	Wymaganie_M	2	0,10	0,28	2,01	0,047

Analiza regresji wielokrotnej wykazała, że 10% zaobserwowanej wariacji w obrębie całej grupy wyjaśniały dwie zmienne: Wymaganie ze strony matki (9%) oraz Niekonsekwencja ze strony ojca (1%), w przypadku mężczyzn zaś jedynie Wymaganie ze strony matki (10%). Dodatni znak wag Beta wskazuje, że im większe nasilenie tych niekorzystnych postaw wychowawczych, tym wyższy poziom pracoholizmu. W zakresie Kontroli jako wymiaru tendencji do uzależniania się od pracy w przypadku kobiet 26% wariacji wyjaśniają: Niekonsekwencja ze strony matki (19%) oraz brak Akceptacji (3%) i Autonomii (4%) ze strony ojca. Im mniej konsekwentna matka oraz ojciec nie przyzwalający na separowanie się dziecka i jego autonomię tym większe trudności w kontrolowaniu nawyków w obszarze aktywności zawodowej. W grupie mężczyzn Wymaganie ze strony matki w 5% wyjaśniało kształtowanie się Kontroli jako symptomu pracoholizmu. Obsesyjne zajmowanie się pracą w całej grupie badanej oraz w przypadku kobiet wyjaśniane jest w 12% przez postawy rodzicielskie, przy czym dla wszystkich uczestników badania wariacja wyjaśniana jest przez trzy zmienne: Wymaganie (8%) ze strony matki oraz Autonomia ze strony obojga rodziców (matka – 2%, ojciec – 2%) natomiast dla kobiet przez dwie zmienne: Wymaganie (8%) i Autonomię (4%) prezentowane przez matki w postawie rodzicielskiej. W przypadku mężczyzn dla kształtowania się obsesyjnego zajmowania się pracą znaczenie mają Wymaganie ze strony matki (12%) oraz Niekonsekwencja ze strony ojca (6%). Dla Przeciążenia pracą istotnym predyktorem okazała się Ochraniająca postawa ojca w całej grupie (2% wyjaśnianej wariacji), a także w grupie mężczyzn (8%), w której wraz z Wymaganie ze strony matki ten symptom pracoholizmu wyjaśniany jest w 10% przez analizowane zmienne niezależne.

DYSKUSJA WYNIKÓW

Celem badań zaprezentowanych w niniejszym artykule było poszukiwanie zależności pomiędzy

postawami wychowawczymi rodziców a tendencją do uzależniania się od pracy osób w okresie późnej adolescencji. Z perspektywy rozwojowej adolescencja jest okresem w życiu młodego człowieka, w którym przygotowuje się on do podjęcia nowych zadań i w związku z tym dokonania wyborów pomiędzy dostępnymi alternatywami związanymi z rozwojem w obszarze życia rodzinnego i zawodowego. Jednym z zadań jest podjęcie pracy oznaczające kolejny krok w dążeniu do samodzielności. Dokonywanie autonomicznych wyborów oznacza stawanie się osobą odseparowaną od rodziców, którzy we wcześniejszych okresach rozwojowych mieli jednak kluczowe znaczenie dla kształtowania się stosunku do pracy dziecka poprzez m.in. stanowienie modelu w zakresie regulacji emocji oraz istotny wpływ na umiejętność równoważenia różnych obszarów aktywności podejmowanych w życiu (por. Soenens, Vansteenkiste, 2005, Bluestein, Walbridge, Friedlander, Palladino, 1991, Bakker, Demerouti, Burke, 2009). Uzyskane przez autorki wyniki pozwalają pozytywnie odpowiedzieć na postawione pytania badawcze, tzn. 1. ujawniły związek pomiędzy postawami rodzicielskimi ocenianymi retrospektywnie przez osoby u progu dorosłości i dezadaptacyjnym stosunkiem do pracy, 2. wykazały, że osoby z tendencją do uzależniania się od pracy odmiennie w stosunku do osób bez tej tendencji oceniają postawy ojca i matki oraz 3. pozwoliły wskazać wymiary postaw rodziców jako predyktory tendencji do uzależniania się od pracy w okresie późnej adolescencji.

Zgodnie z przewidywaniami opartymi na dotychczasowych doniesieniach (por. m.in. Ribner, 2003, Killinger, 2007, Lewandowska-Walter, Wojdyło, 2010), zarówno analizy korelacji, jak i regresji wielokrotnej ujawniły, że najbardziej istotną dla kształtowania się tendencji do uzależniania się od pracy jest postawa wymagań prezentowana przez oboje rodziców. W stosunku rodzica do dziecka postawa nadmiernie wymagająca przejawia się częstym ocenianiem dziecka i porównywaniem go z innymi osobami

(rodzeństwo, rówieśnicy). Postawa wymagań staje się zatem źródłem kształtowania się niskiej samooceny i prowadzi do zahamowania aktywności dziecka lub też inicjowania zachowań „na pokaz” w celu zyskania akceptacji rodzica (por. Brzezińska, 2005). Kontakt uporczywie korygujący oraz brak satysfakcji rodzica z dokonań dziecka prowadzi do internalizacji niezadowolenia z własnych osiągnięć. Jedną ze strategii radzenia sobie z niskim poczuciem własnej wartości jest realizowanie zadań ukierunkowanych na zyskanie aprobaty społecznej. Osoby z tendencją do uzależniania się od pracy, stosując tę strategię, przekonane są o możliwości zdobycia uznania innych jedynie za sprawności zadaniowe a nie za cechy związane z moralnością (por. Wojdyło, 2005; por. też: Burke, 2000).

Niekonsekwencja w postępowaniu dorosłego względem dziecka, w obliczu uzyskanych wyników, jest kolejnym wymiarem istotnie korelującym z tendencją do uzależniania się od pracy. Niejasne reguły i zasady w procesie wychowawczym prowadzą do trudności w radzeniu sobie z silnymi emocjami. Dziecko rodzica niekonsekwentnego, ze względu na brak określonych granic postępowania, doświadcza uczucia lęku i poczucia bezradności, a także nie ma możliwości efektywnego uczenia się zachowań „społecznie dobrych” (por. Brzezińska, 2005). Badania nad osobami pracoholicznymi wskazują na dominujące u nich negatywne emocje, a przede wszystkim lęk oraz doświadczaną trudność w regulacji emocji w zakresie negatywnego afektu (por. Burke i Matthiesen, 2004, Spence i Robbins, 1992; Wojdyło, Lewandowska-Walter, Jurek, w druku). Badania prezentowane w niniejszym doniesieniu pozwoliły zatem ujawnić możliwe źródło pozytywnego związku między pracoholizmem a afektywnością negatywną. Rodzic, w procesie wychowywania dziecka, staje się modelem radzenia sobie ze stresem i negatywnymi doświadczeniami (por. m.in. Kuhl, 1992), a także stanowi „bezpieczną bazę” organizując emocje dziecka (por. Bowlby, 1988). W obliczu braku spójności

w zachowaniu rodzica i utracie w związku z tym możliwości poznania przez dziecko efektywnych strategii redukcji nieprzyjemnych stanów emocjonalnych, dziecko poszukuje własnych strategii – aktywności zastępczych, pozwalających na unikanie doświadczania dyskomfortu. W dorosłości strategią redukcji lęku może stać się uzależnienie od pracy.

Akceptacja jako istotny wymiar postawy wychowawczej zarówno ojca jak i matki pozostaje w związku z tendencją do uzależniania się od pracy kobiet. Wśród kobiet potrzeba poszukiwania akceptacji dla własnych zachowań i wyborów przez członków rodziny wydaje się silniejsza w stosunku do potrzeby mężczyzn, którzy zdobywać mogą znaczącą dla nich akceptację np. w środowisku rówieśniczym. Jest to zgodne z doniesieniami, których wyniki świadczą o istotnym dla kobiet bliskim kontakcie emocjonalnym z rodzicami sprzyjającym ich rozwojowi autonomii, a także zdolności do tworzenia planów i organizowania celów – cech ważnych w profilaktyce patologii życia zawodowego (por. Palladino, Blustein, 1994). Na środowisko rodzinne jako istotny kontekst przystosowania psychospołecznego w przypadku kobiet wskazują również badania McKinney i Renk (2008).

Wyniki badań wskazują na szczególne znaczenie postawy ojca dla kształtowania się pracoholicznego stosunku do pracy u synów. Mężczyźni z tendencją do uzależniania się od pracy, w stosunku do innych analizowanych grup (mężczyźni bez tendencji, kobiety z tendencją, kobiety bez tendencji), w retrospektywnej ocenie spostrzegali ojców jako dających najmniej akceptacji, najmniej autonomii, stawiających najwięcej wymagań i będących najmniej konsekwentnymi. Teoretyczną bazą dla wyjaśnienia powyższych rezultatów dotyczących wpływu rodzica na zachowanie dziecka w zależności od płci jest teoria społecznego uczenia się (za: Bee, 2008), która postuluje moderującą rolę płci w procesie modelowania. Zgodnie z koncepcją Bandury zachowania rodzica powinny silniej oddziaływać na

dziecko tej samej płci. Okazuje się także, że rodzice czują większą odpowiedzialność za socjalizację potomków tej samej płci (Huston, 1983) i dlatego ujawniać mogą wobec nich więcej zachowań kontrolujących (Power, Shanks, 1989). Uzyskany rezultat pozwala sugerować konieczność szczególnego przyglądania się w procesie terapeutycznym relacji ojców – synów u mężczyzn z tendencją do uzależniania się od pracy.

Niemalże wszystkie wymiary postaw wychowawczych rodziców, prócz Ochraniania, pozostają, w grupie kobiet, w istotnym związku z ujawnianiem się symptomu pracoholizmu jakim jest Kontrola. Jako wymiar tendencji do uzależniania się od pracy Kontrola charakteryzuje osoby z wysokim poziomem perfekcjonizmu. Zgodnie z dotychczasowymi doniesieniami, kobiety cechuje wyższy w stosunku do mężczyzn poziom perfekcjonizmu jako przejawu obsesyjnego zajmowania się pracą (por. Burke, 1999, Wojdyło, 2005). Źródłem perfekcjonistycznej postawy są natomiast głównie kompetencje rodzicielskie ojców, kształtującego u dziecka takie cechy jak: wytrwałość, dyscyplina wewnętrzna (por. Plopa, 2008). W pracy terapeutycznej z kobietami uzależniającymi się od pracy pomocna może być zatem zmiana ich percepcji oczekiwań ze strony ojca. Praca nad tym aspektem postrzeganej relacji z ojcem efektywnie służyć może redukcji lęku, którego wyższy poziom notowany jest właśnie w przypadku kobiet uzależnionych od pracy (por. Maccoby i Jacklin, 1974, Feingold, 1994, Burke i Matthiesen, 2004).

Konstelacja nadmiernego wychowania i braku konsekwencji w wychowaniu znacząca jest dla kształtowania się tendencji do Obsesji-kompulsji jako symptomu pracoholizmu w przypadku mężczyzn. Przyczyną obsesyjnego zajmowania się pracą może być poszukiwanie zewnętrznych wskaźników poczucia własnej wartości w celu kompensacji istniejącego w przypadku pracoholików poczucia niższości. Dla kształtowania się samooceny jako aspektu osobowości mężczyzn istotne są kompetencje rodzicielskie, zgodnie

z doniesieniami, zwłaszcza prezentowane przez ojca (por. m.in. Plopa, 2008).

Sądzymy, że uzyskane rezultaty badań mogą mieć wartość aplikacyjną dla pracy terapeutycznej i psychologicznej. Uwzględnienie czynników postaw rodzicielskich matek i ojców w pracy psychologicznej, w szczególności postawy Nadmiernie wymagającej i Niekonsekwencji w procesie wychowawczym, może być ważnym aspektem w prewencji pracoholizmu.

Postawy rodzicielskie, jak pokazały zaprezentowane wyniki badań, wyjaśniają w niewielkim stopniu tendencję do uzależniania się od pracy. Uzyskane rezultaty pozwalają jednak na sformułowanie dalszych hipotez i propozycję modelu badań, w którym postawy rodzicielskie obok wymiarów temperamentalnych stanowiąc będą czynnik predysponujący do rozwoju patologicznego stosunku do pracy. Dzięki uwzględnieniu obu czynników predysponujących do powstawania zaburzenia, możliwe będzie ukazanie mechanizmu uzależniania się od pracy w sposób bardziej całościowy.

LITERATURA CYTOWANA

- Aziz, S. i Zickar, M. J. (2006). A cluster analysis investigation of workaholism as a syndrome. *Journal of Occupational Health Psychology*, 11, 52-62.
- Bachman, J., Safron, D. i Schulenberg, J. (2003). Wishing to work: New perspectives on how adolescents' part-time work intensity is link to educational disengagement, substance use, and other problem behaviour. *International Journal of Behavioral Development*, 35(1), 575-584.
- Bakker, A. B., Demerouti, E. i Burke, R. (2009). Workaholism and Relationship Quality: A Spillover-Crossover Perspective. *Journal of Occupational Health Psychology*, 14(1), 23-33.
- Barber, B. K., Olsen, J. E. i Shagle, S. C. (1994). Associations between parental psychological control of children and adolescents. [w:] B.K. Barber (red.). *Intrusive parenting: How psychological control affects children and adolescents*. Washington, DC: American psychological Association.

- Bee, H. (2004). *Psychologia rozwoju człowieka*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Behson, S. J. (2002). Coping with family to work conflict: The role of informal work accommodations to family. *Journal of Occupational Health Psychology*, 4, 324-341.
- Blustein, D. L., Devenis, L. E. i Kidney, B. A. (1989). Relationship between the identity formation process and career development. *Journal of Counseling Psychology*, 36, 196-202.
- Blustein, D. L., Walbridge, M. M., Friedlander, M. L. i Palladino, D. E. (1991). Contributions of Psychological Separation and Parental Attachment to the Career Developmental process. *Journal of Counseling Psychology*, 38 (1), 39-50.
- Bonebright, C. A., Clay, D. L. i Ankemann, R. D. (2000). The relationship of workaholism with work-life conflict, life-satisfaction and purpose in life. *Journal of Counseling Psychology*, 47 (4), 469-477.
- Bowlby, J. (1988). *A Secure Base*. New York: Basic Books.
- Braun-Gałkowska, M. (1992). *Analiza systemów rodzinnych osób zadowolonych i niezadowolonych z małżeństwa*. Lublin: TN KUL.
- Brzezińska, A. (2005). *Psychologiczne portrety człowieka*. Gdańsk: GWP.
- Burke, R. J. (1999). Workaholism in organizations: Gender differences. *Sex Roles*, 41, 333-345.
- Burke, R. J. (2000). Workaholism in organizations: the role of personal beliefs and fears. *Anxiety, Stress and Coping*, 13, 53-64.
- Burke, R. J. (2001). Workaholism components, job satisfaction and career progress. *Journal of Applied Social Psychology*, 31 (11), 2339-2356.
- Burke, R. J. (2004). Workaholism, self-esteem, and motives for money. *Psychological Reports*, 94(2), 457-463.
- Burke, J. R. i Matthiesen, S. (2004). Short communication: Workaholism among Norwegian journalists: antecedents and consequences. *Stress and Health*, 20, 301-308.
- Cooper, G., Hoffman, K., Powell, B., Marvin, R. (2007). The Circle of Security Intervention: Differential Diagnosis and Differential Treatment. [w:] L. Berlin, Y. Ziv, L. Amaya-Jackson, M. Greenberg (red.) *Enhancing Early Attachments. Theory, research, intervention, and policy*. New York: The Guilford Press, 127-151.
- Chamberlin, C. M. & Zhang, N. (2009). Workaholism, health and self-acceptance. *Journal of Counseling and Development*, 87, 159-169.
- Denham, S. A., Workman, E., Cole, P. M., Weissbrod, C., Kendziora, K. T. i Zahn-Waxler, C. (2000). Prediction of externalizing behavior problems from early to middle childhood: The role of parental socialization and emotion expression. *Development and Psychopathology*, 12, 23-45.
- Erikson, E. (1968). *Identity – youth and crisis*. New York: Norton.
- Erikson, E. (2004). *Tożsamość a cykl życia*. Poznań: Zysk i S-ka.
- Fassel, D. (1991). *Wir arbeiten uns noch zu Tode*. München: Kösel.
- Feingold, A. (1994). Gender differences in personality: a meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 116, 429-456.
- Finkenauer, C., Engels, R. C. M. E., i Baumeister, R. F. (2005). Parenting and adolescent externalizing and internalizing problems: The role of self-control. *International Journal of Behavioral Development*, 29, 58-69.
- Flowers, C. P. i Robinson, B. (2002). A structural and discriminant analysis of the work addiction risk test. *Educational and Psychological Measurement*, 62(3), 517-526.
- Goldenberg H. i Goldenberg I. (2006). *Terapia rodzin*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Grabowski, L., Call, K. i Mortimer, J. (2001). Global and economic self-efficacy in the educational attainment process. *Social Psychology Quarterly*, 64, 164-197.
- Hart, C. H., Nelson, D. A., Robinson, C. C., Olsen, S. F. i McNeilly-Choque, M. K. (1998). Overt and relational aggression in Russian nursery-school-age children: Parenting style and marital linkages. *Developmental Psychology*, 34, 687-697.
- Harpaz, I. i Snir, R. (2003). Workaholism: Its definition and nature. *Human Relations*, 56(3), 291-319.
- Harwas-Napierała, B, Trempała, J. (1992). *Psychologia rozwoju człowieka*, t.2. Warszawa: PWN
- Huston, A. C. (1983). Sex-typing. [w:] E.M. Hetherington (red.), *Handbook of child psychology: Socialization, personality, and social development* (s. 388-467). New York: Wiley.

- Killinger, B. (1991). *Workaholics: The respectable Addicts*. New York: Simone and Schuster.
- Killinger, B. (2007). *Pracoholizm. Szkoła przetrwania*. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis.
- Kuhl, J. (1992). A theory of self-regulation: Action vs state orientation, self-discrimination, and some applications. *Applied Psychology: An International Review*, 41, 95-173.
- Lewandowska-Walter, A., Wojdyło, K. (2010). Relacje w rodzinie generacyjnej osób uzależnionych od pracy. [w:] T. Rostowska, A. Peplińska (red.), *Psychospołeczne aspekty życia rodzinnego*. Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Loeber, R. i Stouthamer-Loeber, M. (1986). Family factors as correlates and predictors of juvenile conduct problems and delinquency. [w:] M. Tonry, N. Morris (red.), *Crime and justice* (s. 219-339). Chicago: University of Chicago Press.
- Lytton, H. i Romney, D. M. (1991). Parents' differential socialization of boys and girls: A metaanalysis. *Psychological Bulletin*, 109, 267-296.
- Maccoby, E. E. i Jacklin, C. N. (1974). *The psychology of sex differences*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Maccoby, E.E. i Martin, J.A. (1983). Socialization in the context of the family: Parent-child interaction. [w:] M. Hetherington (red.) *Handbook of child psychology: Socialization, personality, and social development*. New York: Wiley.
- McKinney C. i Renk K. (2008). Multivariate Models of Parent-Late Adolescent Gender Dyads: The Importance of Parenting Processes in Predicting Adjustment. *Child Psychiatry and Human Development*, 39, 147-170.
- Mortimer, J., Harley, C. (2002). The quality of work and youth mental health. *Work & Occupation*, 29, 166-197.
- Mulhern, R. K. i Passman, R. H. (1981). Parental discipline as affected by the sex of the parent, the sex of the child, and the child's apparent responsiveness to discipline. *Developmental Psychology*, 17, 604-613.
- Naughton, T. J. (1987). A conceptual view of workaholism and implications for career counseling and research. *The Career Development Quarterly*, 14, 180-187.
- Oates, W. (1971). *Confessions of a Workaholic: the facts about work addiction*. New York: World.
- Obuchowska, I. (2000). Adolescencja. [w:] Harwas-Napierała, B., Trempała, J. (red.). *Psychologia rozwoju człowieka*. T. 2. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Palladino Schulthesis D. E., Blustein D. L. (1994). Role of Adolescent-Parent Relationships in College Student Development and Adjustment. *Journal of Counseling Psychology*, 41(2), 248-255.
- Paluchowski, W.J., Hornowska, E. (2003). Pracoholizm a system wartości i uwarunkowania temperamentalne. [w:] S.A. Witkowski (red.). *Psychologiczne wyznaczniki sukcesu w zarządzaniu* (s. 295-319). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Patterson, G. R. (1982). *Coercive family process*. Eugene, OR: Castlia Press.
- Pietropinto, A. (1986). The workaholic spouse. *Medical Aspects of Human Sexuality*, 20, 89-96.
- Plopa, M. (2004). *Psychologia rodziny. Teoria i badania*. Elbląg: Wydawnictwo Elbląskiej Uczelni Humanistyczno-Ekonomicznej.
- Plopa, M. (2006). *Więzi w małżeństwie i rodzinie. Metody badań*. Kraków: Impuls.
- Plopa, M. (2008). *Kwestionariusz Retrospektywnej Oceny Postaw Rodziców (KPR-Roc)*. Warszawa: Wizja Press&IT.
- Poppelreuter, S. (1997). *Arbeitssucht*. Weinheim. Psychologie Verlags Union.
- Power, T. G., Shanks, J. A. (1989). Parents as socializers: Maternal and parental views. *Journal of Youth and Adolescence*, 18, 203-220.
- Rembowski, J. (1972). *Więzi uczuciowe w rodzinie*. Warszawa: PWN.
- Ribner, N.G. (2005). *Terapia nastolatków*. Gdańsk: GWP.
- Robinson, B. E. (1989). *Work addiction*. Deerfield Beach, FL: Health Communications.
- Robinson, B. E. (1998). *Chained to the desk*. New York and London: New York University Press.
- Robinson, B. E. (2001). Workaholism and family functioning: A profile of familial relationships, psychological outcomes, and research considerations. *Contemporary Family Therapy*, 23 (1), 123-135.
- Robinson B.E. i Phillips B. (1995). Measuring workaholism: Content validity of the Work Addiction Risk Test. *Psychological Reports*, 77, 657-658.
- Robinson, B. E. i Post, P. (1994). Work addiction as a function of family of origin and its influence on

- current family functioning. *The Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families*, 3, 200-206.
- Rostowska, T. (2006). Rozwojowe aspekty jakości życia rodzinnego [w:] T. Rostowska (red.) *Jakość życia rodzinnego. Wybrane zagadnienia*. Łódź: Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Informatyki.
- Rostowska, T. (2008). *Małżeństwo, rodzina, praca a jakość życia*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Rothbaum, F., Weisz, J. R. (1994). Parental caregiving and child externalizing behavior in nonclinical samples: A metaanalysis. *Psychological Bulletin*, 116, 55-74.
- Schwarz, J. C., Barton-Henry, M. L., i Pruzinsky, T. (1995). Assessing child-rearing behaviors: A comparison of ratings made by mother, father, child, and sibling on the CRPBI. *Child Development*, 56(2), 462-479.
- Schwartz, H. S. (1982). Job involvement as obsessive-compulsion. *Academy of Management Review*, 7, 429-432.
- Spence, J. i Robbins, A. (1992). Workaholism: Definition, measurement and preliminary results. *Journal of Personality Assessment*, 58, 160-178.
- Soenens, B., Vansteenkiste, M. (2005). Antecedents and outcomes of self-determination in 3 life domains: The role of parents' and teachers' autonomy support. *Journal of Youth and Adolescence*, 34 (6), 589-604.
- Spruell, G. (1987). Work fever. *Training and Development Journal*, 2, 41-45.
- Thomas W. H., Sorensen K. L i Feldman D. C. (2007). Dimensions, antecedents and consequences of workaholism: a conceptual integration and extension. *Journal of Organizational Behavior*, 28, 111-136.
- Tyszkowa, M. (1977). *Aktywność dzieci i młodzieży*. Warszawa: WSiP.
- Weinberg R. B. i Mauksch L. B. (1991). Examining family-of-origin influences in life at work. *Journal of Marital and Family Therapy*, 17(3), 233-242.
- Wojdyło, K. (2003). Charakterystyka problemu uzależnienia od pracy w świetle dotychczasowych badań, *Nowiny Psychologiczne*, 3, 33 – 50.
- Wojdyło, K. (2005). *Pracoholizm. Niektóre wyznaczniki uporczywości działania*. Nieopublikowana praca doktorska. Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej, Warszawa.
- Wojdyło, K. (2007). Koncepcja osobowościowych wyznaczników pracoholizmu. Weryfikacja hipotez w korelacyjnym modelu, *Studia Psychologiczne*, 45, 53–67.
- Wojdyło, K. (2010a). *Pracoholizm. Perspektywa poznawcza*. Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Wojdyło, K. (2010b). Funkcjonowanie pracoholików w sytuacji zadaniowej. *Przegląd Psychologiczny*, 53, 1,75-98.
- Wojdyło, K., Buczny, J. (2010). Kwestionariusz do pomiaru pracoholizmu WART-R. Analiza trafności teoretycznej i rzetelności narzędzia. *Studia Psychologiczne*, 1.
- Wojdyło, K., Lewandowska-Walter, A. (2009). Kontrola działania u osób uzależnionych od pracy. *Przegląd Psychologiczny*, 4, 52, 453-471.
- Wojdyło, K., Lewandowska-Walter, A., Jurek, P. (in press). Workaholism and emotional competences. W: Z. Nieckarz, & W. Lipowski (red), *Psychology of the management. Research and contemporary trends*.
- Ziemska, M. (1977). *Postawy rodzicielskie*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Ziemska, M. (1979). Postawy rodzicielskie i ich wpływ na osobowość dziecka. [w:] M. Ziemska (red.). *Rodzina i dziecko*. Warszawa: PWN.

Aleksandra Lewandowska-WalterInstitute of Psychology
Gdansk University**Kamila Wojdyło**Institute of Psychology
Gdansk University*EX POST* PERCEPTION OF PARENTAL ATTITUDES
OF PEOPLE WITH A TENDENCY TO WORKAHOLISM

ABSTRACT

Research conducted to date seeking the relation between parental attitudes and shaping of child's professional identity took into consideration mainly motivation to the choice of profession and engagement into exploring chances in this sphere of activity. The authors focused on relations in the dyad parent – child as a precondition of shaping relationship to work as a development task of late adolescence of women and men. The research used among others revised version of Work Addiction Risk Test WART-R, that measures three dimensions of work addiction: Control, Obsession-Compulsion and Work Overload. The research results show that demanding attitudes and inconsistency of parents have the greatest influence on shaping pathological attitude to work and may influence the career development process. It may be also observed that in case of adolescents with a tendency to workaholism, a mechanism with high perfectionism and obsessive working is connected with “conditional love” experienced in a generation family.

Key words: workaholism, parental attitudes, adolescence